

Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler¹

The Fundamental Principles About The Kapı Kethudalığı Institution In The Tanzimat Period

Döndü DÜŞÜNMEZ²

ÖZET

Osmanlı Devleti'ne özgü bir kurum olan Kapı Kethüdalığı, İstanbul'da sürekli işleri olan taşradaki üst rütbeli devlet memurlarının, taşra halkının ve ülke dışından gelenlerin merkez bürokrasisinde işlem görmekte olan evrakın takip edilmesi ve bu kişilerle merkezdekilerin iletişim içinde olması için kurulmuş bir müessesedir. Bu nedenden ötürü devlet teşkilatının birçok alanında (mülki, askerî, malî, adli, dinî ve dış işleri alanları) kapı kethüdalıları karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede kapı kethüdalığı kavramı ve bu kurumun devlet teşkilatında görüldüğü yerler, Tanzimat devrinde, temel esaslar çerçevesinde incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Kapı kethüdalığı, kapı kethüdası, merkez-dışarı iletişimi, müessese tarihi, evrak işi.

ABSTRACT

Kapı Kethudalığı is an institution specific to the Ottoman Empire and it is an institution that was established to undertake the job of dealing with the paper work of provincial senior officials, ordinary citizens and those who came from abroad who had constant work to be done in Istanbul by the central organization and ensure contact between these people and those in the centre. Therefore, we encounter Kapı Kethudas in various levels of the state organization (administrative, military, financial, judicial, religious and foreign affairs). This paper investigates the concept of Kapı Kethuda and where we meet this institution within the state organization during the Tanzimat Period within the framework of fundamental principles.

KEY WORDS

Kapı kethudalığı, kapı kethudasi, center-periphery communication, the institution history, paper work.

¹ Bu makale "Tanzimat Devri Osmanlı Mülki İdaresinde Kapı Kethüdalığı" adlı yüksek lisans tezinin Birinci Bölümü esas alınarak hazırlanmıştır (Bk. Düşünmez 2006: 5-37).

² Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

GİRİŞ

1950'lerden itibaren Osmanlı müesseseleri ile ilgili çalışmalar artarak devam ederken şimdilerde, ana kurumların çalışılmasıyla birlikte, ikincil ve üçüncül denebilecek alt kurumları araştırma çalışmaları hızlanmıştır. Bu makalenin konusu da bu tarz bir alt kurum olan kapı kethüdalığıdır. Daha önce üzerinde derin boyutta yazılıp çizilmemiş olan bu kurum hakkında öncelikle temel bilgilerin verilmesinden yola çıkarak, bu çalışmada sadece adı geçen kurumun temel unsurları yani kapı kethüdalığı kavramı ve kurumun devlet teşkilatında görüldüğü yerler Tanzimat devrinde kronolojik sıra içerisinde ve arşiv belgelerine dayalı olarak izah edilmeye çalışılacaktır. Ancak konunun daha iyi anlaşılması için yer yer Tanzimat'tan önce ve sonra kapı kethüdalarına ve kapı kethüdalığı kurumuna değinilmiştir.

Osmanlı devlet teşkilâtının birçok alanında (mülkî [idarî], askerî, malî, adlî, dinî, dış işleri alanları gibi) kapı kethüdalarına rastlanmaktadır. Bundan sonra her alandaki kapı kethüdalığı müessesesinin, müstakil olarak ele alınarak, derinlemesine incelenmesinin de elzem bir iş olduğunu, burada ifade etmek yerindedir. Ayrıca Osmanlı devlet teşkilatında, merkeze uzak olan yerlerin merkez bürolarla bağlantısının kapı kethüdaları aracılığıyla yapılması ve hatta çoğunlukla Osmanlı merkez dairelerinde memur olanlara kapı kethüdalığının ilave memuriyet olarak verilmesi gibi olgulardan yola çıkarak diyebiliriz ki bu müessese Osmanlı devlet teşkilâtına girift bir şekilde yerleştirilmişti. Bu yüzden bu kurumu devlet idaresinin diğer birimlerinden ayırıp müstakil olarak ele alıp incelemenin zor olduğunun da burada ifade edilmesi gereklidir.

Osmanlı Devletinde kapı kethüdalığının nasıl ortaya çıktığına dair elde somut veriler yoktur. Ancak bu müessese, öncelikle merkezde devamlı işi olan taşradaki üst rütbeli bürokratların ya da tebaanın veyahut ülke dışından gelenlerin, merkez bürokrasisinde işlem görmekte olan evrakını takip etmek ve bu kişilerle merkezdekilerin iletişim içinde olması için ortaya çıkmış bir kurum olarak görünmektedir. Bu sayede merkez bürokrasisindeki işler hızlı bir şekilde yürütülmekteydi ve iş sahipleri de merkez dairelerdeki işlerini temsilcileri vasıtasıyla takip edebilmekteydiler. Böylece Osmanlı Devleti de merkezîyetçi bürokratik bir devlet olduğunu ifşa ediyordu diyebiliriz. Bu işi yapanlara ne zaman kapı kethüdası denildiği de daha çok araştırmaya muhtaçtır. Belki Osmanlılardan önceki Türk-İslâm devletlerinde değişik dönemlerde farklı işlevleri

olan *hacip* (Taneri 1996: 508-511; Eroğlu 2002: 182), hakanın ve halkın güvendiği biri olarak halkın dileklerini ve işlerini onun vasıtasıyla hakana iletme ve cevabını alma işlevinden dolayı kapı kethüdalarına benzer görevler sergilerdi diyebiliriz. Ancak Türk-İslam devletlerinde taşradaki yöneticiler ve halkın merkezle iletişimi tam olarak aydınlatılamamıştır. O devirlerde merkeze devamlı gidemeyen taşra bürokratları ve halkı; yakınları, tanıdıkları, bu iş için özel olarak görevlendirdikleri kişiler veya merkezî teşkilâta görevli bir memurla anlaşarak merkezde olan işlerini yürütmüş olabilirler. Ancak Osmanlı'dan önce Türk-İslâm devletlerinde bu tür görevliler, merkez tarafından resmen tanınır mıydı? Yoksa işlerini gayriresmî olarak mı yürütürlerdi? vs... Osmanlı Devletinde ise merkez-dışarı iletişiminin sağlanmasında merkezin resmen tanıdığı bir kurum olan kapı kethüdalığının oluşturulduğunu görüyoruz.

A. KAPI KETHÜDALIĞI KAVRAMI

Kavramların anlamları ne kadar genişlerse genişlesin, ne kadar değişirse değişsin, onların sözlük anlamıyla bağlantılı olmasından dolayı, kapı kethüdalığı kavramının etimolojisi üzerinde durmak gerekir. Türkçe bir kelime olan *kapının* sözlük anlamı, etrafı kapalı (çevrili) bir mekân veya alana geçişi sağlayan açıklıktır (TDK 1998: 1196; Çoruhlu 2001: 341). Arapça'da *bâb*, Farsça'da *der* sözcüğü bu kelimenin karşılığıdır (Devellioğlu 1998: 60,174; Pakalın 2004: 166). Osmanlı Devletinde *der* ve *bâb* sözcüğü ile birlikte *kapı*³ kelimesi de sıkça kullanılarak çeşitli terkip ve tamlamalar yapılmıştır. Kavram olarak kapı tabiri, Osmanlı'da devleti simgeler (Haskan-Gülersoy 2000: 11-12; Belge 2005: 90). Dolayısıyla devlet daireleri de kapı kelimesiyle tanımlanarak ifade edilirdi. Mesela, Bâb-ı Hümâyün, Saray Kapısı; Bâb-ı Âli, Osmanlı Hükûmeti; Bâb-ı Meşihat, Şeyhülislâmlık Makamı; Bâb-ı Defterdârî, Defterdarlık; Bâb-ı Seraskerî, Seraskerlik Dairesi'ni ifade ederdi. Taşradaki eyalet ve sancak yöneticilerinin de kapı halkı olurdu ve idarî işler onlar vasıtasıyla yürütülürdü.

Kethüda kelimesinin kökeni hakkında üç görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan yaygın olarak kabul edilen birinci görüşe göre kelime Farsça *ked* (hane, ev; köy; taht) ve *hüdâ* (sahib, malik; efendi) isimlerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Şemseddin Sami 2002: 1145; Sertoğlu 1986: 183; TDK 1998: 1285; Mütercim Âsım Efendi: 410). İkinci görüşe göre Sasanilerin kullandığı dil olan Pehlevice'den gelmiştir ve kelimenin aslı *katak-xvatai'*dir. Üçüncü görüşe göre

³ Kapı kelimesi, Tanzimat dönemi gramerinde "kapu" olarak yazılırdı. Ancak o dönemde bu kelimenin telaffuzu "kapı" şeklindeydi. Bu yüzden bu çalışmada kelimenin Tanzimat gramerindeki yapısı değil, telaffuzu esas alınmıştır (Tanzimat grameri konusunda bkz. Kartalioğlu 2007: 85-106; Ercilasun 2007: 247-284).

kelime, Türk dili ve kültürünün tesiriyle ortaya çıkmıştır (Canatar 2002: 332; Canatar 2003: 190-191). Kethüda kelimesi sözlükte, işlerin idaresine memur güvenilir adam, emin, vekil-i umûr gibi anlamlara gelmektedir (Şemseddin Sami 2002: 1145)⁴. Kelime kavram olarak, Osmanlı devlet teşkilâtında XV. yüzyıldan itibaren “bazı devlet görevlilerinin işlerini gören yardımcı” (sadaret kethüdası, hanım sultan kethüdası, yeniçeri kethüdası gibi); sivil hayatta ise “büyük konak ve çiftliklerin işlerini yöneten kişi” anlamını kazanmıştır (Canatar 2002: 332). Aynı zamanda bu kelime, Osmanlı Türkçesinde *kâhya* biçiminde de kullanılmış; ancak *kâhya* kelimesinin nasıl ortaya çıktığı tam olarak aydınlatılamamıştır⁵. Kethüda ve *kâhya* terimi işlev açısından hemen hemen aynı görevi yerine getirirse de kullanıldığı yerlerde birtakım farklılıklar vardır. Kethüda, daha çok resmî devlet görevlileri için kullanılırken, *kâhya* tabiri genellikle gayrimüslim kethüdalar ve sivil hayattaki kethüda görevlileri için kullanılmıştır. Batılı araştırmacılar ise bu iki kelimeyi eş anlamda kullanarak Osmanlı’daki geleneğin tersine neredeyse bütün resmî devlet görevlileri için kethüda yerine *kâhyayı* tercih etmişlerdir (Canatar 2002: 332).

Özetle, Osmanlı devlet teşkilâtında kapı ve kethüda kelimesi en çok kullanılan tabirler arasındadır. Kapı, Der-i Aliyye (Dersaadet, İstanbul), Babıâli, Bab-ı Askerî, Bab-ı Meşihat, kapıkulu, kapıcıbaşılık, kapı halkı gibi terimlerde kullanılırken; kethüda, en üst idarî mekanizmadaki sadaret kethüdasından, en alt idarî organizasyonda yer alan köy kethüdasına ve esnaf teşkilâtındaki kethüdalara kadar yönetimin çeşitli aşamalarındaki bazı görevlileri tanımlayabiliyordu. Bu çalışmanın konusu olan *kapı kethüdalığı*, Osmanlı literatüründe çok kullanılan kapı ve kethüda terimlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, Osmanlı idarî organizasyonunda önemli yeri olan bir kurumu temsil eden bir kavramdır.

Kapı kethüdası kelimesi, bazı Tanzimat dönemi belgelerinde *vekil* ve *müdü-i umûr* (işlerin idaresinden sorumlu adam) sözcükleriyle birlikte geçer⁶. Kelime, kavram olarak, merkezin dışında görevli olan vezir rütbeli memurların başkentte devamlı ikamet eden *adamları*, *resmî temsilcileri* ya da *iş bitiricileri* olarak da tanımlanabilir (Pakalın 2004: 172; Kepecioğlu: 215; Baykal 2000: 79; İpşirli 1991: 383; Parlatır 2006: 841). Kapı kethüdaları, temsil ettiği kişinin merkezle olan ge-

⁴ Kelimenin başka anlamları için bkz. Canatar 2002: 332.

⁵ *Kâhya* kelimesinin nasıl ortaya çıktığı hakkında bir araştırma için bkz. Canatar 2003: 186-195.

⁶ “Kapı kethüdâımız Selim Sabit Efendi devletlû Kapudan Paşa hazretlerinin dahi kapı kethüdâlık hidmetinde bulunarak bu suretle Garp Ocaklarının dahi vekil ve müdür-i umûru” (BOA, C.DH., nr.6912, 18 R 1245 / 17 Ekim 1829). “Kapı kethüdâları bizzat vekilimiz demek olacaktırlarından” (BOA, İ.MMS., nr.16/698, Lef 2, Rumi 11 Teşrinievvel (Ekim) 1859).

rek resmî gerekse özel işlerini yürütürlerdi. Merkezle evrak işi olan tebaanın da evrak işlerini takip ederlerdi. Onlar esas olarak merkez-taşra (ya da merkez-dışarı) arasındaki yazışmaların merkez dairelerinde dolaşımını esnasında kalemelere gerekli uyarıları yaparak işi unutturmazlar ve işin bir an önce sonuçlanması için gereken sebeplerin oluşmasını sağlarlardı. Sonuçlanan işin evrakını da biran önce gerek posta, gerek kapı çukadârları ya da özel ulaklarla yerlerine gönderirlerdi. Bunun yanı sıra merkezde bulunmalarından ötürü kapı kethüdalarına zamanla değişen başka ana ve tali görevler de verilirdi⁷.

Kapı kethüdalığı kavramı, belgelerde değişik şekillerde de geçmektedir. Özellikle kapı kâhyalığı tabiri de bu görevliler için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, ender olarak gayrimüslim gruplar, bazı imtiyazlı eyaletler, özellikle de, yabancı devletlerin İstanbul'da bu görevi yerine getiren memurlarını kapı kâhyası⁸, aynı görevde bulunan diğer memurları ise kapı kethüdası olarak nitelendirmiştir. Bazen Osmanlı Devleti bu görevliler için az da olsa "kethüdâ-yı bâb-ı acîzi"⁹, "kethüdâ-yı bâb-ı kemteri", "bende-i kethüdâ-yı bâb"¹⁰, "bâb kethüdâ"¹¹ gibi tabirler kullanmıştır. Aynı zamanda kapı kethüdaları belli zamanlarda ve yerlerde farklı adlarla da anılmaktaydı. Bu cümleden olarak, XVI. yüzyılda Eflak ve Boğdan voyvodalarının kapı kethüdaları için "âdem" tabiri kullanılmış, sonraları ise kâhya kelimesi tercih edilmişti (İpşirli 1991: 332). Ayrıca kapı kethüdalığı işi yapan bir de *müdüri-i umûr*'lar vardı¹². Ancak müdüri-i umûrlar derece itibariyle kapı kethüdalardan daha aşağıdaydılar¹³. Tanzimat'la beraber bir

⁷ Mülki idaredeki kapı kethüdalarnın Tanzimat dönemindeki görevleri için bkz. Düşünmez 2006: 88-115.

⁸ Sisam kapı kâhyası için bkz. BOA, İ.MTZ.SM., nr.3/68, 28 R 1269 (8 Şubat 1853). Bir diğer belgede Sisam kaymakamı kapı kethüdasından bahsederken kâhya kelimesini kullanmakta (HR.MKT., nr.54/84, Lef 2, 6 R 1269); ancak, merkez teşkilâtında yapılan işlemlerde kâhya yerine kethüda kelimesi tercih edilmekteydi (Aynı Belge ve Lef 1). Başka bir belgede Sisam kapı kethüdası olarak geçmektedir (A.MKT.MHM, nr.477/20, 27 Ş 1291 (9 Ekim 1874)). Sakız ceziresi kapı kethüdalığı için bkz. A.MKT.UM., nr.494/67, 19 S 1278 (26 Ağustos 1861).

⁹ "Kethüdâ-yı bâb-ı acizi atüfetlû Muhtar Beyefendilerin" (BOA, İ.DH., nr.4849, 25 M 1261/ 3 Şubat 1845), "kethüdâ-yı bâb-ı acizi atüfetlû Hacı Keşşaf Efendi" (BOA, İ.DH., nr.3277, Lef 4, 5 M 1258/ 16 Şubat 1842; Lef 5, 11 B 1258/ 18 Ağustos 1842).

¹⁰ "Bende-i Kethüdâ-yı Bâb Mehmed Nuri" yazılı mühür için bkz. BOA, A.MKT.UM, nr.36/25, 27 Z 1266/ 3 Kasım 1850.

¹¹ BOA, HAT, nr.674/32973, 7 M 1241 / 22 Ağustos 1825.

¹² "Bazı zevât-ı kirâmın müdüri-i umûrluk hizmetinde bulunan Yusuf Cemil Efendi ve ülfet-i kadimesi olduğundan kapı kethüdalığının ana ihalesini işâr ve iltimas eylemiş ve efendi-i mûmâileyhin Rumeli ve Arabistan ordu-yu hümâyûnları müşirleri devletlû paşalar hazerâtının müdüri-i umûru olup bu vecihle kapı kethüdâsı 'idâdında (hesabında) bulunduğu" (BOA, İ.DH., nr.7760, 19 B 1263/ 3 Temmuz 1847). Başka belgelerde de kapı kethüdalık ve müdüri-i umûrluk işi beraber aynı görevi nitelemektedir. Bkz. BOA, C.DH., nr.1743, 21 S 1262 / 18 Şubat 1846.

¹³ BOA, İ.DH., nr.15590, Lefi (Bolu Kaymakamının tahrirati), 23 S 1268 / 18 Aralık 1851.

ara askerî idarede müşirlerin¹⁴, mülkî idarede sancak yöneticisi kaymakamların, malî idarede defterdar ve mal müdürlerinin kapı kethüdalık işini yapan müdür-i umûrları olurdu¹⁵. Ancak bu tabirin fazla kullanılmamasından ötürü, zamanla terk edilerek kapı kethüdalığı işini yapan müdür-i umûrlara da sadece kapı kethüdası denildi.

Belgelerde kapı kethüdaları bazen sadece “kethüda” olarak da geçmektedir. Fakat onların yaptığı iş kapı kethüdalığı işi ile ilgili olduğundan diğer kethüdalardan ayırt edilebilir¹⁶. Bazen de genelde merkezdeki memurlara ilave memuriyet olarak verilen kapı kethüdalığından bahsedilirken kapı kethüdası tabiri kullanılmayıp merkezdeki göreviyle anılabilmektedir. Bu durumda da, metinde geçen kapı kethüdalığı işiyle ilgili ibarelerden, onların kapı kethüdası olduğunu kolaylıkla anlayabilmekteyiz¹⁷.

Kapı kethüdaları ile ilgili araştırmalarda mutlaka değinilmesi gereken bir görevli ise *kapı çukadarı*'dır. Çünkü kapı kethüdalalarının en çok ilişkili olduğu görevlilerden biri de onlardır. Önceleri çuhadar da denen kapı çukadârların, esas görevleri ayak işlerine bakmak ve postacılık (Pakalın 2004: 171; Baykal 2000: 72; Kepecioğlu: 83) olmakla birlikte, kapı kethüdası olmayan taşra görevlilerin merkezle olan işlerinin yürütülmesinde onlara kapı kethüdası gibi kısmen yetki verildiği de görülmektedir. Ayrıca sıradan ve günlük yazışmalar, onlar vasıtasıyla kalemlere iletilerek cevapları alınır ve görevli olduğu memura iletilirdi. Sıradan işlerin dışındaki önemli işlere ait evrak, kapı kethüdası eliyle ka-

¹⁴ Askerî görevlilerin müdür-i umûrları için bkz. BOA, İ.DH., nr.15590, 25 S 1268 / 20 Aralık 1851; BOA, İ.DH., nr.18461, 20 C 1270 / 20 Mart 1854; BOA, İ.DH., nr.18241, 6 Ca 1270 / 4 Şubat 1854. Örnekler çoğaltılabilir. Meselâ “Kapu kethüdâımız ‘atûfetlû Selim Sabit Efendi senaverleri ma’lûm-ı devletleri buyurulduğı üzere devletlû Kapudan Paşa hazretlerinin dahi kapu kethüdâlık hidmetinde bulunarak bu suretle Garp Ocaklarının dahi vekil ve müdür-i umûru olduklarına binaen Tunus beylerbeyisi Hüseyin Paşa’nın Dersaadet’te olan adamı” (BOA, C.DH., nr.6912, 18 R 1245 / 17 Ekim 1829).

¹⁵ Bkz. BOA, A.MKT., nr.159/29, 24 Z 1264 / 21 Kasım 1848, BOA, A.MKT.UM., nr.1/236, 29 Ş 1272 / 5 Mayıs 1856; BOA, İ.DH., nr.18241, Lef 2: Meclis Kararı, Selh Ca 1270; BOA, A.MKT.NZD., nr.222/34, 5 N 1273 / 29 Nisan 1857. “Vüzerâ-yı izâm ve mutasarrifin-i kirâm hazretleri kapu-kethüdâlıklarıyla defterdârân ve kâ’immakâm ve mal müdürlerinin müdür-i umûrları ve kapu-çukadârları taraflarından müş’âr ve mûmâileyhime yazılan muharrerâtın”(BOA, A.MKT.NZD., nr.222/34, 5 N 1273 / 29 Nisan 1857).

¹⁶ “Sabıka kethüdalık hidmetimde olan Rumeli kuzatından Hafız Mustafa Reşid Efendi yirmi seneden beri hidmet-i çakeride bulunarak kâffe-i ahz ve ita ve umûr-ı vakia-i çakeriye itlâ’-ı kesb idüb cümlesi ma’rifetiyle görülmüş” (BOA, HAT, nr.635/31317, 11 S 1241 / 25 Eylül 1825). Burada kethüdalık hizmetinden kasıt kapı kethüdalığı hizmetidir.

¹⁷ Mesela “bundan böyle tesviye-i mesâlih-i çâkerî zımnında ricâl-i devlet-i aliyye’den esdâka-yı saltanat-ı seniyyeden hâlâ muhasebe-i evvel saâdetlû Ali Efendi’nin tayin buyurulması” (BOA, HAT, 641/31522-M, 9 Ş 1244).

lemlere takdim edilmekte ve evrak işleri sonuçlandırılmaktaydı¹⁸.

Özetle kapı kethüdalığı, Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde önemli bir yere yerleşmiş bir kurumu temsil eden kavramdır. Kapı kethüdalrı merkezde ikamet eden resmi temsilci, vekil ya da müdür-i umûr olarak adlandırılabilirken, özellikle taşradaki vezirlerin işlerini İstanbul'da idare ettikleri için sadece işi ile ilgili ibarelerle de anılmaktaydı. Ancak kapı kethüdası ya da kapı kethüdalığı ibarelerinin, özellikle Tanzimat öncesinde, bazı belgelerde kullanılmaması bize yabancı gelebilecek bir durum olsa da, Osmanlı'da sıradan ve alışılmış bir şeydi. Merkez ile taşra alanında yapılan çalışmalarda, bu durumun bilincinde olarak araştırmalar yürütülmelidir.

B. KAPI KETHÜDALIĞININ OSMANLI DEVLET TEŞKİLATINDA GÖRÜLDÜĞÜ YERLER

Kapı kethüdalığı, Osmanlı devlet teşkilatında değişik zamanlarda, değişik alanlarda görülmektedir. Osmanlı'da merkezle doğrudan yazışmaya hakkı olan vezir rütbeli eyalet ve sancak yöneticilerinin, ordu müşirlerinin, defterdarların, defter, evrak ve mal müdürlerinin¹⁹, kadı ve naiplerin²⁰, geçici olarak taşrada herhangi bir işle görevlendirilen memurların²¹ ve hatta Osmanlı sefirlerinin²², ayrıca belli bir zamana kadar yabancı devletlerin merkezdeki işlerinin takip

¹⁸ BOA, A.MKT.MHM., nr.54/96, 21 B 1269 / 25 Eylül 1853; *Takvim-i Vekâyi*, Def'a: 714, 6 B 1280 / 17 Aralık 1863.

¹⁹ Defter, evrak ve mal müdürlerinin kapı kethüdalık işlerini yerine getiren ya kapı kethüdalrı ya da müdür-i umûr ve kapı çukadârları bulunmaktaydı.

²⁰ Kadı ve naiblik müessesesi hakkında araştırmalar yapılmışsa da onların kapı kethüdalrı hakkında bilgi verilmemiştir. Kadılık hakkında temel birkaç eser için bkz. Ortaylı 1976: 95-107; Ortaylı 1994; Ortaylı 2002: 69-73; Mardin 1997: 42-46; Pakalın 2004: 119-125; Fendoğlu 1999: 453-469. Kuzat kapı kethüdası için bkz. BOA, C.ADL, nr.60/3645, 6 Z 1200/ 30 Eylül 1786; C.ADL, nr.5202, 13 C 1208 / 16 Ocak 1794; BOA, A.MKT.MHM, nr.201/78, 21 Ca 1277/ 5 Aralık 1860; A.MKT.UM, nr.490/100, 5 S 1278/ 12 Ağustos 1861; A.MKT.UM, nr.509/58, 15 R 1278/ 20 Ekim 1861; Nüvvab kapı kethüdası için ise bkz. BOA, A.MKT.MVL, nr.121/48, 5 1277/ 21 Ekim 1860.

²¹ Mesela Rusçuk'ta bazı devlet alacağı tahsiline görevlendirilen eski bostancıbaşı vezir Hüseyin Paşa'nın kapı kethüdalığını Reisülküttâb Şemsî Ahmed Efendi yapmaktaydı (Ahıskalı 2001: 191). Yine mirasçısı olmayan birinin devlete kalan mirasını tahsil üzere Yanya'ya giden defterhâne kâtiplerinden Sami Efendi'nin ekmekten alacağı olan 2.500 kuruşunun kapı kethüdasına ulaştırılarak ödenmesini istemişti (BOA, A.DVN., nr.120/31, 22 Ca 1273 / 18 Ocak 1857). Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen teftiş memurlarına da kapı kethüdası atanmaktaydı (*Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* 1268, Def'a: 6, s.76; 1269, Def'a: 7, s.79. Ayrıca bu müfettişlere kapı kethüdası atanması hususunda yazılan sadaret tezkeresi ve hamşine irade için bkz. BOA, İ.DH., nr.14087, 17 R 1267 / 19 Şubat 1851).

²² Paris sefaretine görevlendirilen Ahmed Fethi Paşa (7 Ş 1238-24 N 1239/ 19 Nisan 1823-23 Mayıs 1824)'nın kapı kethüdalığına İsmail Efendi atanmıştı (BOA, C.DH., nr.5387, Tarihsiz). Ayrıca Kanlıcalı Hüsnü Bey sefaretlerin özellikle Paris Sefareti'nin kapı kethüdalığını yapan bir kişiydi (Mehmed Süreyya 1996a: 729).

edilmesi için kapı kethüdaları veya kapı kethüdalığı işini yapan benzer görevlileri bulunurdu²³. Ayrıca merkezdeki bazı görevlilerin ve kuruluşların da kapı kethüdası olurdu. Tespit edildiği kadarıyla bunlar; padişah, sadrazam²⁴, sarraf²⁵ gibi şahısları ya da Reji İdaresi²⁶, Hazine-i Hassa²⁷, Duyûn-ı Umumiyye²⁸ gibi kuruluşları temsil etmekteydi.

1. Mülki İdarede Kapı Kethüdalığı

Merkezî yönetimin taşra idaresi yani mülkî idare, eyalet, sancak, kaza, nahiyeye, köy birimlerini idarî yönden yöneten organı içermektedir. XIX. yüzyılda hayli değişikliğe uğrayan mülkî idare en son şeklini Fransa'dan örnek alınarak Osmanlı'ya uyarlanan vilayet idaresinde bulur. Bu çalışmada mülkî idaredeki kapı kethüdalığının daha iyi anlaşılması için gerek mülki idareyi²⁹ gerekse merkezî idareyi en azından ana hatları ile hatırlatmak gerekse de bu çalışmanın konusu ne mülkî ne de merkezî idareyi açıklamak değildir.

a. Merkeze Doğrudan Doğruya Bağlı Eyaletler ve Sancakların Kapı Kethüdalığı

Osmanlı Devletinde mülkî idare ünitelerinin üç türlü merkeze bağlanma şekli vardır. Bunlardan birincisi merkeze doğrudan doğruya bağlı eyaletler,

²³ BOA'da katalog taraması esnasında kapı kethüdalarının devlet teşkilâtında görüldüğü yerleri genişleten başka örnekler de karşımıza çıktı. Ancak, bu belgelerin özeti ile gerçeği arasında dikkatsizlikten kaynaklanan farklar görüldü. Mesela, Fatma Sultan'ın kapı kethüdası değil kethüdası (BOA, HR.MKT., nr.100/5, 28 R 1271 / 18 Ocak 1855); İskele kapı kethüdası değil kethüdası (BOA, A.MKT.NZD., nr.249/13, 14 Ca 1274 / 31 Aralık 1857); Fesci esnafının kapı kethüdası değil kethüdası (BOA, A.MKT., nr.184/13, 29 R 1265 / 24 Mart 1849) gibi.

²⁴ Sadrazamlar seferde bulunduğu zaman yerine geçen Kaymakam Paşa'nın kethüdalığını kethüda vekili yapardı. Kethüda vekili ise, böyle bir durumda, devlet işlerinin yoğunluğundan dolayı sadrazamın özel işlerine yeterince zaman ayıramazdı. Bundan dolayı sadrazamın İstanbul'daki işlerini görmek için ayrıca bir kapı kethüdası bulunurdu (Doğan 1995: 104; ayrıca bkz. BOA, C.DH., nr.3840, 16 B 1204/ 1 Nisan 1790; BOA, C.ML., nr.2884, 7 Za 1205/ 8 Temmuz 1771).

²⁵ Sarraf Alacaloğlu Kigorik'in kapı kethüdalığını yapan vüzerâ-yı izam kapı kethüdalarından Eşref Bey sarrafın işlerinin çokluğundan dolayı, bu işten affedilmesini istemişti (BOA, A.MKT.NZD., nr.337/52, 18 Ca 1277).

²⁶ BOA, İ.AZN., nr.27/1315 R-09, 22 R 1315 / 20 Eylül 1897.

²⁷ Hazine-i Hassa kapı kethüdası Seyyid Mustafa Efendi'nin İbni Ahmed'in terekesini tesviye için görevlendirilmesi hakkında bkz. BOA, EV.d., nr.16868, 6 M 1276/ 5 Ağustos 1859.

²⁸ BOA, DH.MTV, 38/51.

²⁹ Bilindiği gibi Tanzimat öncesinde eyalet ve sancaklar idarî (mülkî) taksimat ünitesi olarak kabul edilirken, yöneticileri askerî-mülkî meslektendi ve bu yöneticiler idarî birimleri hem idarî hem askerî hem de malî yönden yönetirlerdi. Tanzimat'la beraber Osmanlı mülkî idaresi askerî idareden ayrıldı ve 1842 yılında kazalar, 1858 yılından itibaren köyler ve 1871'den itibaren ise nahiyeler idarî ünite olarak kabul edildi. Bu dönemde özellikle eyalet ve sancaklardaki yöneticiler mülkiye sınıfından yetişerek sadece idarî yönden yönetimde sorumlulukları olan kişilerdi.

ikincisi müstakil livalar (elviye-i müstakille, elviye-i gayr-ı mülhaka), üçüncüsü ise imtiyazlı eyaletlerdir (eyâlât-ı mümtaze). 1. ve 2. tip mülkî idare ünitelerinin kapı kethüdaları aynı statüde olup 1869 yılına kadar sadaret kurumu³⁰, bu tarihten sonra da Dâhiliye Nezareti bünyesinde yer almışlardır. 1908 tarihindeki büyük tensikat yani fazla memurların işten çıkarılması esnasında kaldırılarak mülkî idare ünitelerinin doğrudan doğruya nezaretler ve dairelerle yazışmaları kuralı getirilmiştir³¹. Bu tür kapı kethüdaları ve kapı kethüdalıkları, 1847 yılından itibaren her yıl yayınlanan *Osmanlı Devlet Salnâmeleri*'nden takip edilebilir.

Merkezdeki kimi kapı kethüdalarının işi, sadece kapı kethüdalığı olmakla birlikte merkezdeki bazı memurlara ilave iş olarak da kapı kethüdalığı verilebiliyordu. Ancak bu kişiler, hangi biçimde kapı kethüdası olurlarsa olsunlar kapı kethüdası unvanı aldıktan sonra aralarında hiçbir fark yoktu³². Ayrıca bir kapı kethüdası aynı anda birçok kişinin kapı kethüdalığını yapabiliirdi. Kapı kethüdaları bağlı olduğu kişinin İstanbul'da gerek resmi gerekse özel işlerini idare ederlerken, merkeze işi düşen taşra halkının işlerini de yaparlardı³³. İstanbul'da kapı kethüdası olmaya hakkı olan biri, bu isteğini şu şekillerde ifade edebilirdi:

*"kapu kethüdâsı nasbı icâb-ı maslahattan bulunmuş"*³⁴,

*"kapu kethüdâsı nasbı lâzım gelmiş"*³⁵,

*"Uhdesine Aydın eyaleti tevcih ve ihsân-ı hümayûn-ı hazret-i şâhâne buyurulan devletlû Halil Rifat Paşa hazretlerinin Dersââdetce vuku' bulacak mesâlihini rü'yet etmek üzere vüzerâ-yı 'izâm kapu kethüdalarından izzetlû Kenan Efendi'nin"*³⁶.

"vülât-ı izâm hazerâtının Der-i Aliyye'de birer münasib bab kethüdâlarının vüccûdu lâzime-i hâlden ve iktizâ-yı tabiiyyat-ı me'mûriyetlerinden olduğu bedîh ve aşi-

³⁰ *"Kapı kethüdâlara öteden berü müsteşarlık makamına merbûtiyyet (bağlılık) cihetiyle oraya mürâca'at itmek emr-i tabî'i"* (BOA, İ.MMS., nr.27/1180, 21 Ra 1280 / 5 Eylül 1863).

³¹ BOA, ZB, 603/46, 26 Ca1327 / 15 Haziran 1909; *Düstûr* 1329: 603-604.

³² Hatta bu durum romanlara bile yansımıştır. Emin Nihat Bey *Müsameretname* adlı romanının "Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanımın Sergüzeşti" bölümünde hikâyenin kahramanlarından Behçet Efendi kısa bir süre kapı kethüdalığını yapmasına rağmen bu unvanın kendisine yapışmasından yakınır (Bkz. Emin Nihat 2003: 126).

³³ TV 1280a; BOA, İ.MMS., nr.27/1180, Lefi: Mümtaz Efendi'nin Tasarısı, 19 Ra 1280 / 3 Eylül 1863; Ahıskalı 2001: 227-228.

³⁴ *"Bolu müşiri Ali Şefik Paşa'nın İstanbul'da vâki olan umûr ve husûsâtını rü'yet ve idâresi zımında kendisine birinin kapu kethüdâsı nasbı icâb-ı maslahattan bulunmuş"* (BOA, İ.DH., nr.2935, 8 R 1258 / 19 Mayıs 1842).

³⁵ BOA, İ.DH., nr.2300, 11 N 1257 / 27 Ekim 1841.

³⁶ BOA, İ.DH., nr.10047, 16 Z 1263 / 25 Kasım 1847.

kâr"³⁷,

"Dersaadet'çe olacak umûr-ı senâverinin rü'yeti zımnında bir münâsib kapu kethüdâsına ihtiyac tabî-i derkâr"³⁸,

"Çakerleriyle [Niş muhafızı Ferik Paşa] hem rütbe olan sâ'ir bendegânü'l-nî'amîlerinin Dersa'âdetde umûr ve husûsât-ı 'âcizânelerinin hüsn-i talzîm ve tesviyesine himmet buyurmak üzere rical-i devlet-i aliyeden birer kapu kethüdâsı olup"³⁹.

"Maden-i Hümayûn umûruna ve husûsât-ı sâire-i mühimmeye dâir hâkpâ-yı 'âlî ve mahâll-i sâire-i ulyâya takdîmi icâb eden ma'rûzât-ı bendegânemi takdîm itmek ve husûsât-ı sâireyi ifâde ve tesviye eylemek üzere izzetlû Ali Rıza Efendi'ye mâh be mâh bin kuruş maaş verilerek bâb-ı kethüdâ-yı kemteri bulunmuş"⁴⁰.

Merkez bürokrasisinde belli bir itibara sahip kapı kethüdalarının en mühim özelliklerinden biri sır saklamaları idi. Bu meziyeti sonucu bilgi hırsızlığının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Nitekim dâhiliye kitabetinden taşraya gönderilecek evrakta önemli olanları kapı kethüdalarına, adi ve günlük işlere dair olanları ise sahiplerine verilir (Akyıldız 1993: 34). Bundan dolayı kapı kethüdaları tarafından merkezde dolaştırılması gereken evrakın nizama aykırı olarak başkaları tarafından dolaştırılması dikkat çekti. Mesela Süleymaniye kaymakamı tarafından Babiâli'ye gelen evrakların, kapı kethüdası Hamdi Beyefendi vasıtasıyla merkezde dolaştırılması lazımken, kaymakamın kapı çukadârı tarafından dolaştırılmıştı. Bunun üzerine sadaret müsteşarı kapı kethüdasını sorgulayarak bu durumun düzene aykırı olduğunu söyleyerek, gerekçesini şöyle izah etmişti: "beyândan müstağnî olduğu vehile vülât-ı izâm hazerâtı ve zât-ı vâlâları gibi zevâta devletçe kapu kethüdâsı ta'yîninden maksad-ı aslî mevkül-ı uhdeleri olan mesalih-i mühimmenin mevsûk [sağlam, güvenilir] ve ma'rûf [bilinen] bendegân vasıtasıyla ber-vekf-i dil-hâh-ı 'âlî hüsn-i tesviyesi kaziyyesinden 'ibaret olarak"⁴¹. Kapı kethüdası bu durumu bir süreden beri evrak torbalarının kapı çukadârı adına yazılarak kendisinin işlerden haberi olmadığını söylemişti. Sonuçta sadaret makamından, daha önceden de, taşralara kapı kethüdalarından başka kimseyle haberleşmemeleri ihtar olunduğu ve böyle yakışıksız bir hal meydana geldiği için kaymakamın uyarılarak, bu düzene aykırı durumun sebebinin kimden kaynaklandığının araştırılmasını istemişti. Bir başka örnekte ise; Kütahya kay-

³⁷ BOA, HAT, nr.674/32973, 7 M 1241 / 22 Ağustos 1825.

³⁸ BOA, İ.DH., nr.10047, 16 Z 1263 / 25 Kasım 1847.

³⁹ BOA, HAT, nr.477/23260-D, 29 Z 1253 / 26 Mart 1838.

⁴⁰ BOA, A.MKT.UM, 103/59, Lefi: Maden Kaymakamı Mustafa Paşa'nın Takriri, 7 Ş 1268 / 27 Mayıs 1852.

⁴¹ BOA, A.MKT.MHM, nr.57/96, 21 Z 1269 / 25 Eylül 1853.

makamı Matoş Paşa'nın kapı kethüdası olan Mektubi-i Hariciye odasından Yusuf Rıza, kaymakamın kapı çukadârı Seyyid Ağa'nın kendisini tanımayarak nizâma ve geleneğe aykırı olarak paşaya göndermekte olduğu muharreratı kimseye sormadan bizzat kendisi göndermeye karar vermişti. Kapı çukadârın nezaketten anlamadığından dolayı bundan sonra paşaya gönderilecek evrak zarflarının üzeri kapı kethüdası "Rıza" mührüyle mühürlenmedikçe kabul edilmemesini ve kapı çukadârına da gerekli uyarının yapılmasını istemişti⁴².

Görevleri icabı Babîâli kalemlerine rahatlıkla girip çıkan kapı kethüdarları bazen gizli bilgilerin dışarı taşınmasında olumsuz gelişmelere de neden olabilmekteydi. Yani Babîâli kalemlerinde bazı önemli devlet sırrı addedilebilecek meselelerde gizliliğin sağlanabilmesi hususu, kapı kethüdarları yüzünden güvensiz de olabilmekte; bazen onlar aracılığıyla devletin her türlü gizli bilgileri dışarıya taşınabilmekteydi (Ahıskalı 2001: 150). Devlet ise bu durumu engellemek için bir takım tedbirler alırdı. Mesela kapı kethüdarlarının dahi bilmemesi gereken devlet sırlarına ait işler olduğunda devlet, vezirlerden gizli kalması gereken konuları kapı kethüdarlarına dahi açıklanılmamasını isterdi⁴³. Yine gizli bilgilerin saklanması için yüksek rütbelere atanan görevlilerin -özellikle Tanzimat öncesinde- üzerindeki kapı kethüdalıkları varsa alınırdı. Ancak çok özel durumlarda buna izin verilirdi⁴⁴.

1863 tarihine kadar kurumun geleneksel temellerini sürdürmesinden ötürü meydana gelen sorunlarla başa çıkılamaması, sadaret müsteşarı olan Mümtaz Efendi'yi⁴⁵ bu konuda yaklaşık bir yıllık titiz bir çalışma yapmaya⁴⁶ teşvik etmiş ve Mümtaz Efendi, önce Meclis-i Hass-ı Vükela'nın ve daha sonra padişahın onayıyla kanunlaşan bir tasarı hazırlamıştır⁴⁷. Böylece kapı kethüdalığı kurumu, Tanzimat sürecinde devletin hemen hemen her alanında görülen tek bir

⁴² BOA, C.DH, nr.688, Tarihsiz.

⁴³ BOA, HAT, 26/1256-A, 10 Za 1200 / 4 Eylül 1786.

⁴⁴ Mesela Sadaret Kethüdalığına tayin edilenlerin üzerinde kapı kethüdalığı varsa bırakılırdı (Doğan 1995: 30-31).

⁴⁵ Ebubekir Mümtaz Efendi, balmumcu esnafından Eğinli Hacı Mustafa Ağa'nın oğludur. Divan kalemine girerek mühimmenüvis olarak başlayan meslek hayatı değişik kalemiye memuriyetleri ile geçmiştir. 1847'de serasker müsteşarı olup Mayıs 1848'de azledildi. Haziran-Temmuz 1850 Meclis-i Vâlâ azası, Mart 1857 bâlâ rütbesiyle Meclis-i Muhasebe reisliğine atanıp Ekim 1858'de emekli oldu. Nisan 1859'da Maliye müsteşarı olup Ekim 1861'de Evkâf nazırı ve Kasım'da maliye nazırı ve Haziran 1862'de sadaret müsteşarı oldu. Mart 1868 deâvî nazırı ve 1869/70'de Mısır kapı kethüdası olmuştur. 9 Şubat 1871'de vefat etmiştir. Hızlı ve güzel yazmasıyla ünlüdür. Hatta Babîâli rik'ası adıyla ünlenen yazı çeşidinin gelişmesinde onun da önemli emekleri olmuştur (Mehmed Süreyya 1996b: 1214; Kütükoğlu 1998: 67).

⁴⁶ BOA, A.MKT.MHM., nr.277/96, 8 Ra 1280 / 23 Ağustos 1863.

⁴⁷ Tasarı, sadaret tezkeresi ve hamşine irade için bkz. BOA, İ.MMS, nr.27/1180, 22 Ca 1280 /6 Eylül 1863.

kanun altında nizamlaştırma hareketlerinden nasibini almıştır. 1863 tarihinden önceki kapı kethüdalığının geleneksel yapısı şöyleydi: Bu dönemde kapı kethüdalarının bir numaralı mercii sadaret kethüdası olmasına rağmen onlar, eyalet ve sancak yöneticilerinin görevlendirdikleri kişilerdi; maaşlarını da vezirlerden alırlardı. Onlar devamlı Babiâli'de olmalarına rağmen burada bir odaları bulunmayıp işlerini ikamet ettikleri konaklarından yürütürlerdi. Kalemîye sınıftan olan kapı kethüdalarına verilen maaşlarda da herkesin rütbesine uygun düzenli bir oran yoktu. Vezirlerin bazıları 4.000-5.000, diğerleri ise 2.000'den 3.000'e, mutasarrıflar 1.000'den 1.500'e, kaymakamlar 500'den 750 ve 1.000 kuruşa kadar kapı kethüdalarına maaş vermekteydiler. Bu maaşların alınmasında da bir düzensizlik olduğundan, kapı kethüdarları biriken maaşlarının ve işi gereği vezir için yaptığı masrafların alınmasında sıkıntılar yaşıyorlardı. Böylece bu iş, zamanla maaşları geçimlerine yetmeyen merkez bürolarındaki memurlara ya da kâtiplere ilave memuriyet olarak verilmeye başlandı. Bu durum ise, yani kapı kethüdalığı işinden anlamayanların bu görevlere atanması, işlerin çığırından çıkmasına sebep oldu. Kalemlere giren evrakları araştırıp soran olmayınca gerek taşradaki iş sahibi kişiler mağdur oluyor gerekse biriken evrakların bulunup sahibine verilmesi zorlaşıyordu. Ayrıca kapı kethüdarları valiyeye bağlı olduğu için valinin görevinin değişmesi esnasında onlar da vali ile beraber azlediliyordu. Bu durum da beraberinde bir sürü sıkıntıyı doğuruyordu. Kapı kethüdarları arasında halef-selef ilişkisi de olmadığı için valilerin görev değişikliği esnasında merkez dairelerinde işlem görmekte olan evraklar öylece kalır, onları arayan soran hiç olmazdı⁴⁸.

Kapı kethüdalarına verilen yeni düzen ise şöyleydi: Sadaret müsteşarı işlerinden dolayı kapı kethüdarları ile bire bir ilgilenmek yerine sadaret bünyesinde "Kapı Kethüdalığı Komisyonu ve Odası" teşkil edildi. Bundan sonra bir taraftan kapı kethüdarları ile ilgilenen bir numaralı merci burası olurken diğer taraftan kapı kethüdarları artık Babiâli'de bir odaya sahip oldular. Bundan böyle, taşradan gelen evraklar ve taşraya cevaben giden evraklar buraya gönderilecekti ve kapı kethüdarları kendisine gelen evraklar ve cevaben gidenler için ayrı ayrı defterler tutmaya başlayacaktı. Kapı kethüdalarının taşradaki yöneticiye bağlı olmasının sakıncalarının giderilmesi için onlar mülki idare ünitelerine yani eyaletlere (vilayât) ve sancaklara (elviye) bağlandılar. Böylece valinin görev değişikliği esnasında onların da görevlerini terk etmesi usulü ve kapı kethüdarları arasında olmayan halef-selef ilişkisi tarihe karıştı. Kapı kethüdalarının ma-

⁴⁸ BOA, İ.MMS., nr.27/1180, Lefi: Mümtaz Efendi'nin Tasarısı, 19 Ra 1280 /3 Eylül 1863; TV 1280a.

aşları da yeniden düzenlendi ve her yöneticinin maaşından %7 oranında bir meblağ kesilerek onlara maaş olarak bağlandı. Eyaletler ve livalar için ondokuz kapı kethüdalığı teşkiline karar verildi. Ayrıca taşra memurlarının kişisel işlerinde istihdam ettikleri kapı çukadârlarından başka yeni teşkil edilen kapı kethüdalıkları da yine devletçe vazifeli birer iş bilir kapı çukadârı seçip tayin edilebilecekti⁴⁹.

Bu durum onların unvanlarına da yansdı. Önceden “*vüzerâ-yı izâm kapu kethüdalarından .... Efendi*” ya da “... *Eyaleti valisi ... Paşa'nın kapu kethüdası ... Efendi*” yerine “*vilâyât-ı şâhâne kapu kethüdalarından ... Efendi*”⁵⁰ ya da “... *eyaleti kapu kethüdası*”, “... *sancağı kapu kethüdası*” gibi unvanlar kullanılmaya başlandı.

Kapı kethüdalarına yeni düzen verildikten sonra sadaretin dâhiliye daire-sinde oluşturulan komisyon odası ve burada çalışan kapı kethüdalarının vazifesini içeren ayrıntılı bir nizamnâme hazırlanmış ve bu nizamnâme 4 Ekim 1863 tarihinde padişahın onayından geçerek yürürlüğe girmiştir⁵¹.

Kısaca özetlemek gerekirse; merkeze doğrudan doğruya bağlı mülkî idare ünitelerinin kapı kethüdalıkları vardı ve Osmanlı merkez teşkilâtında mülkî işlerin çok olmasından dolayı en çok bu tür kapı kethüdaları ile karşılaşıldı. Osmanlı'nın geleneksel kapı halkı olgusu kapı kethüdaları için de geçerli olmasına rağmen Tanzimat'la başlayan herhangi bir konuda her yerin belli ve tek bir nizam altına alınma uygulamasından 1863'te bu tarz kapı kethüdaları da nasibini alarak devlete bağlandılar.

b. İmtiyazlı Eyaletlerin Kapı Kethüdalığı

Doğrudan doğruya merkeze bağlı eyaletler ve müstakil livalardan sonra yukarıda mülkî ünitelerin merkeze bağlanma şekillerinde üçüncü tip olarak ifade ettiğimiz imtiyazlı eyaletlerin kapı kethüdalıkları, onların birtakım imtiyazlara sahip olmasından dolayı diğer mülkî idare ünitelerine göre daha farklı, daha özerk bir yapıya sahipti. Zaten imtiyazlı eyaletlerin kapı kethüdalıkları, merkeze direkt bağlı mülkî idare ünitelerinin kapı kethüdalıklarından ayrı tutu-

⁴⁹ TV 1280a.

⁵⁰ Meselâ vüzerâ-yı izâm kapı kethüdalarından Yusuf Cemil Efendi yerine “*Vilâyât-ı Şahane Kapı Kethüdâlarından Yusuf Cemil Efendi*” kullanılmaya başlanmıştır (BOA, İ.DH., nr.64804, 13 Ra 1297/ 24 Şubat 1880).

⁵¹ BOA, İ.DH., nr.35060, 20 R 1280 /4 Ekim 1863. Bu kararnamenin değişik nüshaları için bkz. İ.DUİT, nr.58/761, 28 R 1280 /12 Ekim 1863; TV 1280c: 3-5 [Kapı Kethüdalığı Nizamnâmesinin tarihi 28 R 1280'dir].

lurdu⁵². Özellikle bu tarz kapı kethüdalıklardan bazıları imtiyazlarından dolayı neredeyse bir hükümet gibi çalışmıştı. Osmanlı'da çeşitli dönemlerde Kırım Hanlığı, Eflak ve Boğdan Voyvodalığı, Sırbistan (Sırp Emareti), Mısır Hidivliği, Tunus, Sisam Adası (Sisam Ceziresi), Sakız Adası, Midilli Adası, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı, Kıbrıs Adası, Bulgaristan Prenslığı, Bosna- Hersek ve Şarkî Rumeli Vilayeti birtakım imtiyazlara sahip olan eyaletlerdi. Ancak bu imtiyazlı eyaletlerin kapı kethüdalıkları da aynı statüde değildi. Bu eyaletlerin merkeze bağlanma şekillerine göre kapı kethüdalıkları da birtakım değişiklikler içermekteydi. Nitekim Mısır, Tunus kapı kethüdalıkları merkezden atanan memurlardı. 1902'de Mısır kapı kethüdasının vefat etmesi üzerine II. Abdülhamid, onun yerine Mısır'da kimin düşünüldüğünü öğrenmek için oradaki sadık bir adamdan bilgi istemişti. Konuyla ilgili belgede ise Mısır kapı kethüdalığının da Bulgaristan kapı kethüdalığı gibi daha özerk bir yapıya kavuşturulmak istendiği belirtilmişti⁵³. Sonuçta Mahmud Bey'in ölümüyle boşalan Mısır kapı kethüdalığına Meclis-i Nüzzarice verilen karar üzerine Mısırlı Mahmud Şükrü Paşa'nın düşünüldüğü öğrenilmişti⁵⁴. *Osmanlı Devlet Salnâmeleri*'nden de takip edildiği gibi bu durum merkezce de onaylanmıştı. H. 1321 (1903/1904) tarihli Devlet Salnâmesinde mülkî idaredeki kapı kethüdalıkları arasında Mısır kapı kethüdalığının karşısı boş bırakılmış⁵⁵; daha sonraki salnâmelerde Mısır'ın adı da gösterilmez olmuştur⁵⁶. Ancak, 1908 yılında vilayet kapı kethüdalıkları kaldırılmasına rağmen özerk bir yapıya sahip Mısır kapı kethüdalığı kaldırılmamıştır. Bu da belki de, bu işin artık Mısırlılara ait olmasından kaynaklanıyor olduğunu göstermektedir.

1850 yılında Dersaadet'te Sisam kayıklarının ve tüccar gemilerinin işlerine bakmak üzere bir kapı kethüdalığı, maaşı Sisam Beyi tarafından verilmek şartıyla kabul edilmişti. Dersaadet kapı kethüdasının statüsü ada Umumi Meclisi'nin 1860 oturumunda hazırladığı bir kararname ile yeniden belirlenmişti.

⁵² "Sisam da bir nevli imtiyâzı olduğundan sûret-i resmiye de kapu kethüdâsı nasb itmek vilâyet kapu kethüdâlıkları kabilinden olamayacağı" (BOA, A.MKT.MHM., nr.477/20, Lefi, 27 Ş 1291 / 9 Ekim 1874). "Mûmâileyhin Boğdan kapı kethüdâlığı umûrunda müstahdem olması cihetle saye-i ihsan-vaye-i cenâb-ı cihanbaride nâil-i imtiyaz olması" (BOA, İ.HR, nr.132/6757, 19 C 1272 / 26 Şubat 1856).

⁵³ "heyet-i nüzzâr-ı hazırayı teşkil idenlerin ekseriyyeti İngiliz taraftarı bulunduğu cihetle Mısırın vaziyetini dolu hayali ve vehmî dahi olsun o cihetden Bulgaristan'a benzemek maksadıyla mine'l-kadîm cârî olan kapu kethüdaltığa İstanbul'da yerine Mısırlıdan birine ihalesinde kendülerince esbâb ve ma'rûzât-ı meşrûhadan dolayı menfa'at-ı siyâsiye aramakda buldukları" (BOA, Y.PRK.AZJ., nr.46/13, 1320/1902-1903).

⁵⁴ BOA, Y.PRK.AZJ., nr.46/13.

⁵⁵ SDAO 1321: 187-188; SDAO 1322: 190-191.

⁵⁶ 1323-1326 yılları arasındaki *Osmanlı Devlet Salnâmeleri*'nde Mısır kapı kethüdalığı gösterilmemiştir.

Buna göre kapı kethüdası, Sisamlıların Dersaadet'te "hukûk-ı bahriyye ve ticâriyyeye" dair ortaya çıkabilecek davaları görecek; satış, kontrat ve vekâlet-nâmeleri resmî olarak düzenleyecek; veraset işlerine bakacak ve Osmanlı mahkemelerine düşecek Sisamlıların muamelelerine de vasıta olacaktı (Örenç 1995: 239). Hatta Sisam Emareti İstanbul'dan başka İzmir, Kuşadası, Tire, Gelibolu, İskenderiye, Mekri, Bozcaada, Midilli ve Mısır gibi yerlerde de, buralara gelen Sisamlıların işlerini yapmak üzere, birer kapı kethüdası tayin etmişti. Ancak Osmanlı hükümeti sadece İstanbul'daki kapı kethüdasını resmen tanımış diğerlerinin gayriresmî olarak çalışmalarına izin vermişti. Ayrıca Osmanlı hükümeti, bu görevlilerin Sisamlılarla resmî makamlar arasında sadece tercümanlık fonksiyonu üstlenmesi gerektiği ve bu vazifeye yabancı devlet tebaasından olanların kesinlikle kabul edilmemesi hususunda Sisam Emareti'ni devamlı uyarmak zorunda kalmıştı (Örenç 1995: 240).

Eflâk ve Boğdan kapı kethüdalarının Boğdanlı ya da Eflâklı olmaları hususunda Eflâk ve Boğdan Beyleri ile Osmanlı Devleti arasında mukavele imzalanmıştı⁵⁷. Ayrıca Osmanlı Devleti Eflâk ve Boğdan kapı kethüdalıklarının ayrı kişiler tarafından idare edilmesine özellikle dikkat ederdi. Ancak Paris Konferansından (1856) sonra Osmanlı Devleti, bu durumun değiştirilmesini Eflâk ve Boğdan Emaretinin istemesine rağmen, buna izin vermemişti. Çünkü Osmanlı Devleti, Eflâk ve Boğdan'ın esas idaresi ayrıldığından dolayı her bir emaret için ayrı ayrı kapı kethüdasının olması gerektiği hususundaki eski kanunu bozmaktan yanaydı. Ancak o dönemde herhangi bir gerginliğe neden olunmaması için Boğdan ve Eflak Beylerine verilen cevapta, Mösyö Nefri yalnız Boğdan kapı kethüdası olarak atandığı, Eflâk kaçıaryasının⁵⁸ ise *müddir-i muvakkatı* yani geçici müdürü olarak tanındığı bildirilmişti⁵⁹.

⁵⁷ Eflâk Boğdan Emareti'nin Beyi Aleksandr Jon Koza'nın tahriratının Türkçe tercümesi BOA, İ.MMS, nr.16/698, 11 C 1276 / 5 Ocak 1860.

⁵⁸ Kaçıaryaya, elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin bütününi içeren bir terim olmasının yanısıra bu görevlilerin çalıştığı yeri de ifade eder (TDK 1998: 1186).

⁵⁹ "Mösyö Kostantin Togri'nin Boğdan kapı kethüdâsı tayîniyle Eflâk kapı kethüdâlığı kaçıaryası idâre-i muvakkatasının dahi mûmâileyhe ilave-i memuriyet kılınmasına dair Eflâk ve Boğdan Emareti'ni Yani Koza Bey'in varid olan iki kıta tahriratı tercümeleri mahsusu meşveretde kırâat olunup **emareteynin esas iradesi hakkında takrir eden usûl-i iftirâk** [ayrılma] **iktizâsınca her biri için ayrı ayrı kapı kethüdâlar nasb olunması iktizâ eyler** ve prens Koza'nın mumaileyhe yalnız Boğdan kapı kethüdâsı nasb iderek Eflâk Kaçıaryası'nın mesâlihini zamimaten [ek olarak] buna ihale etmesi arzusunda bulunduğunu iş'ar eylemesi bu kâ'ideyi bir kât daha isbât eder ise de şimdi elbet iki kapı kethüdâsı olsun deyu ısrar etmekde masrafca irâe olunan mutâlea-yı sâ'ir taraflar dahi serrişde ederek şu sûret-i tesviyeyi kabul etmediği devlet-i aliyyeye nasihat ile bi'l-ahire bir mesele çıkarılmamak için kabul olunmak lâzım gelir ise diğerlerinin cebriyle hareket olunmuş gibi görülebileceğinden **kâ'ide-i iftirâkın muhâfazasına bir i'lâmât-ı resmiye olmak üzere mûmâileyh** Mösyö Nefri yalnız

Kısacası imtiyazlı eyaletlerin kapı kethüdalığı bu eyaletlerle yapılan anlaşmalara göre bir takım ayrıcalıklara sahipti. Zaten bu tarz kapı kethüdalıkların çoğu *Osmanlı Devlet Salnâmeleri*'nde gösterilmezdi. Onlar bir nevi elçi ya da maslahatgüzar gibi çalışırdı diyebiliriz.

2. Reaya Kapı Kethüdalığı

Osmanlı'da reayanın merkezde olan işleri de mülkî yöneticilerin kapı kethüdası aracılığı ile görüldüğünü yukarıda ifade etmiştik. Ancak millet sistemi⁶⁰ göre bir sınıflamaya ayrılan tebaanın gayrimüslim unsurlarının merkezde olan işleri, ya patrikhane veya hahamhane ya da kendilerinin özel olarak seçtikleri ve maaşı kendileri tarafından verilen kapı kethüdası vasıtasıyla görüldü. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Rum, Ermeni⁶¹, Yahudi⁶², Süryani⁶³ ve Maruni⁶⁴ kapı kethüdalıkları vardı. Mesela Sis'te kendi mahallî usullerine göre seçilen katoligosu, İstanbul Ermeni Patrikliğinin reddetmesi üzerine reddedilen katolikos "*İstanbul patriği işimize ne karışıyor o bizim maruzatımızı Bâbüâlî'ye tebliğ eder kapı kethüdamız hükmündedir*" diyerek katoligosluk makamına geçip oturmuştu (Kenanoğlu 2004: 107). Bu tarz kapı kethüdalarının yanı sıra devlet, istek doğrultusunda ister Müslüman isterse gayrimüslim halk için de merkezde o

---

Boğdan kapı kethüdası olarak Eflâk kañçlıyasının dahi müdür-i muvakkatı saffetıyla tanınmasından bâ'is olmayacağı ve mîr-i müşarünleyha yazılacak cevâbnâmede bu kaydın tasrih kılınması tezekkür olunmuş ise de ol-bâbda her ne vecihle emr ü fermân-ı hikmet beyân hazret-i padişahındır. 11 C 1276

Tezekkür ve istizan buyurulduğu vecihle Mösyö Nefiz yalnız Boğdan kapı kethüdası olarak Eflâk Kañçlıyasının dahi müdür-i muvakkatı saffetıyla tutulması ve mîr-i müşarünleyhe yazılacak cevâbnâmede bu kaydın tasrih kılınması" 12 C 1276 (BOA, İ.MMS, nr.16/698, 12 C 1276/ 6 Ocak 1860).

⁶⁰ Osmanlı devletinde millet sistemi kendisine özgü bir teşkilattir. Osmanlı'da millet terimi günümüzdeki gibi ırkî mânâda anlaşılmazdı. Millet terimi için temel alınan kistas din ve mezhep aidiyeti yönünden ayrımlardı. Buna göre Müslümanlar hâkim millettir. Gayrimüslim cemaatte de üç temel millet vardı. Bunlardan biri Fener-Rum patrikhanesine bağlı Ortodoks milleti, diğeri Gregoryan Ermeni kilisesine bağlı Ermeni milleti, üçüncüsü ise Museviler diğeri adıyla Yahudilerdi. Bunlardan başka Osmanlı toplumunda sayıları az olmakla birlikte Süryani, Yakubî, Nestûrî, Mârûnî gibi Hristiyan kiliseleri de vardı. Yine her millet kendi içinde mezhep yönünden de ayrımlardı. Mesela Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak değil, Gregoryan (Ermeni), Ermeni-Katolik ve 19. yüzyılda da Protestan olarak üç millet halinde teşkilatlanmıştı (Bkz. Yediyıldız 1999: 465-467; Karal 1999: 1; Kenanoğlu 2004; Kırmızı 1996: 119; Ortaylı 1999b: 83).

⁶¹ Ermeni Patrikhanesi kapı kethüdalığı için bkz. BOA, İ.TAL., nr.121/1315 Ca-083, 23 Ca 1315/ 20 Ekim 1897; BOA, A.MKT.MHM., nr.633/13, 22 N 1315/ 14 Şubat 1898.

⁶² Hahambaşı kapı kethüdası için bkz. BOA, İ.DH., nr.75835, 22 Za 1302 / 2 Eylül 1885; İ.DH., nr.77771, 13 B 1303 / 17 Nisan 1886.

⁶³ Süryani Patriği kapı kethüdalığı için bkz. BOA, İ.TAL., nr.136/1315 Z-005, 16 Z 1315/ 8 Mayıs 1898; İ.TAL., nr.127/1315 Ş-54, 17 Ş 1315/ 11 Ocak 1898.

⁶⁴ Maruni milleti patriği kapı kethüdalığı için bkz. BOA, A.DVN., nr.14/14, 26 M 1262 / 24 Ocak 1846; BOA, İ.DH., nr.5522, 15 N 1261 / 17 Eylül 1845.

ahalinin işlerini görmek için, maaşı reaya tarafından verilmek kaydıyla, resmen kapı kethüdası atanması isteklerini onaylıyordu. Mesela, reâyâdan Kıbrıs Hıristiyan milleti, devlet merkezinde işlerini yürütecek birinin kapı kethüdalığına atanmasını istemişti⁶⁵. Hatta Çin Türkistanı İslâm ahalisinden Müslüman bir taife, hacca giderken yolda Rusya ile aralarında meydana gelen birtakım meselelerin halledilmesi için kendi içlerinden işbilir, güvenilir birinin, resmen kapı kethüdası olarak atanmasını, halife kabul edilen II. Abdülhamid⁶⁶'ten istemişlerdi⁶⁷.

İstanbul'a işi az düşen yerler ise, kapı kethüdalıklarının kaldırılmasını isteyebilirdi. Mesela Midilli ceziresi reayasının müdürlüğüne tayin edilen Salih Bey'in Kıbrıs kapı kâhyası Lazaraki'ye yazdığı tahrirattan anlaşıldığına göre ada halkının Dersaadet'e fazla işi düşmemekteydi⁶⁸. Sonraları merkeze işi az düşen Midilli ceziresi reayasının kapı kethüdalığını yapan Sütraki, cezirede kapı kethüdalığı görevini gerektirecek bir iş olmadığından bu görevden ayrılmak istediğini beyan etmişti⁶⁹. Sakız kapı kethüdalığının da lağvı istenmiş ancak hükümet adalarda eski mevzuata dokunulmamasını tembih etmişti⁷⁰.

3. Askeri İdarede Kapı Kethüdalığı

Tanzimat'la beraber oluşturulan yeni ordu birimlerinin başında bulunan

⁶⁵ BOA, HR.MKT., nr.58/72, 24 Ca 1269 / 4 Nisan 1853.

⁶⁶ II. Abdülhamid, Batılı devletlere karşı koyabilmek için imparatorluk dışındaki Müslümanlardan da istifade etmek istemiş ve İstanbul'a uzak olan Müslümanları özel ajanlarla "Halife" sıfatı etrafında toplamaya çalışmıştır. Bu amaçla Çin'deki Müslümanları Muhammed Ali vasıtasıyla kendisine bağlamıştır. Bkz. Sırma 1980: 323.

⁶⁷ "Ba'ldemâ hükümet-i seniyyeleri devâiri beyninde vâsita-i muhâbere ve ma'llûmât olmak üzere memleketimiz halkınca ma'lûf ve emniyet-i kâmileyi hâ'iz irâe ideceğimiz birinin Türkistan-ı Çin Ahâli-i İslamiyesi **kapı kethüdâsı 'unvânıyla** kabûl ve intihâbıyla yedine bir kâtal mühr-i resmi 'inâyet ve ihsân" (BOA, Y.PRK.AZ], nr.25/58, 29 Z 1310 / 14 Temmuz 1893).

⁶⁸ "Cezire-i merkûme re'âyâsının Dersaadetçe pek çok umûr ve husûsları vûku' bulmayub bulsa dahi taraflarından bir nefer çorbacı irsaliyle rü'yet ve tesviye eylemekte olduklarını azâ-yı reâyâ tarafından ifade ve beyan olunmuş" (BOA, A.MKT, 10/87, 19 Ra 1260 / 8 Nisan 1844).

⁶⁹ "Postahene-i Amirede kabz-ı mâl bulunan Sütraki Midillû Ceziresinin kapu kahyâlık hizmetiyle müstahdem olup ancak Cezire-i merkûmenin kapu-kahyâlık bir güne işi olmadığı ve bu cihetle mersûmen lüzûmu bulunmadığı beyânıyla kendüsünün hizmet-i merkûmeden ihrâc ve ol-bâbda yedinde olan imzâların ahzı husûsu cezire-i merkûme kocabaşları vesâit [vasıtalar] tarafından niyâz ve istid'â olunmuş ve sûret-i istid'â muvâffak hâl ve maslahat olduğundan başka Midillûce Deralide müstakilen kapu-kahyâsı bulunması mahzûrdan gayr-ı salim bulunmuş ve hatta husûs-ı mezbûru hâkpâ-yı sâmi-i menâ'mânelerine Dersâ'âdetden lisânen beyân ve aynen iktizâsının icrâ buyurulmasını temennâ eylemek mütebâdir-i hatr-ı 'acizi olduğu hâlet-i ferâmûş [unutma] birle buraya gelinmiş olduğundan keyfiyet bu kere" (BOA, HR.MKT., nr.20/11, 9 Ca 1264 / 13 Nisan 1848).

⁷⁰ "Babiâli'nin bu bâbdaki re'y-i geçende cevaben işâr ve ana tefri' eyleyen bazı mutâle'ât dahi bu kere başkaca izâh ve tekrâr idilerek kezâlik adalarca mevzû'ât-ı kadimeye dokunulmaması" (BOA, A.MKT.MHM, nr.391/93, 23 C1284 / 22 Ekim 1867).

müşirlerin, ayrıca bazı ordu müşirlerinin kaymakamlarının⁷¹, kısacası merkezde dolaştırılması gereken işleri olan vezir rütbeli (askerî idarede vezir rütbesine sahip olanlara müşir deniyordu) askerî yöneticilerin hemen hemen hepsinin merkezle haberleşmesi Tanzimat döneminde kapı kethüdaları ya da müdür-i umûr'ları aracılığı ile yapılmaktaydı. Ancak bu durum, Tanzimat döneminin ortalarına kadar bir gelenek ve kural değildi. Meselâ Arabistan ordusu müşirinin kapı kethüdalığını dâhiliye kâtibi Bahir Efendi yaparken ordu müşirlerinin müstakil kapı kethüdası olmadığı gerekçesiyle Bahir Efendi görevinden alınmıştı. Ancak merkez dairelerde dolaştırılacak işleri olan Arabistan ordusu müşiri bu duruma karşı çıkması; hatta, kendisiyle aynı konumda olan Anadolu ordusu müşirinin de kapı kethüdası olduğunu belirtmesi sonucunda Bahir Efendi'nin görevine devam etmesine merkezden onay verilmişti⁷². Bu şekilde zamanla İstanbul'a uzak yerlerdeki vezir rütbeli ordu yöneticileri için kapı kethüdası ya da müdür-i umûr atanması gelenek haline gelecektir. Esasında Tanzimat öncesinde taşrada askerî ve mülkî işler aynı kişi tarafından görüldüğü için askerî işler de merkez dairelerinde aksamadan yürütülürdü⁷³. Bu yüzden askerî yöneticilere ayrı mülkî yöneticilere ayrı kapı kethüdası atanması gibi bir durumla karşılaşılmamıştı⁷⁴. Tanzimat'la beraber başlayan yeni düzende uz-

⁷¹ BOA, İ.MMS., nr.27/1180, Lefi: Sadaret Müsteşarı Mümtaz Efendi'nin Tasarısı, 19 Ra 1280 / 3 Eylül 1863.

⁷² "Arabistan Ordusu Müşirine Ordu-yu hümâyûnlar müşirân-ı izâmü hazerâtının müstakil kapu-kethüdâsı olmadığı beyânıyla dahiliye kâtibi sa'âdetlü Bahir Efendi'yi kapu kethüdâlıktan azl buyurulmuş olduklarına dair kendüsüne mersûl tezkere-i şehinşâhî görülmüştür. Mukaddemlerde olduğu ve elhaletühazihi Anadolu ordusu müşiri devletlü Abdülkerim Paşa'nın dahi irade-i seniyye ile mensûb kapu kethüdâsı bulunduğu misillü efendi-i müşârünileyh zât-ı müşirânelerine bâ-irâde-i seniyye kapu kethüdâsı olmasıyla infisâli (azledilmesi) dahi bâ-irade-i seniyye ile acele olunacak mevâddan olarak babında efendi-i müşârünileyh kemâkan kapu kethüdâlıkda kalması ... beyânıyla tezkere" (BOA, A.MKT.UM., nr.306/27, 15 C 1274 / 31 Ocak 1858).

⁷³ 1811 yılında bir kapı kethüdasının 500 kuruş olan maaşının yarısını ordu hazinesinden, geri kalanını ise baş muhasebeden alması, kapı kethüdalarının askerî-mülkî yöneticilerinin kapı kethüdalığını yürüttüğünü göstermesi açısından mühimdir (BOA, C.DH., nr.10423, 13 S 1226 / 9 Mart 1811).

⁷⁴ 1203 (2 Ekim 1708-20 Eylül 1709) tarihli belgede askerî ve mülkî işlerin bir arada görüldüğü gösteren aşağıdaki belge de burada konulmaya değerdir:

"Dünkü gün sadr-ı 'azamdan çakerlerine gelen kâ'imede Dersa'âdet'de olan vüzerâ-yı izâm kapu kethüdalarından Bağdad kapu kethüdâsı Halili Ahmed Ağa ve Adana kapu kethüdâsı Hasan Ağa ve Selim Paşa kapu kethüdâsı Emin Efendi ve hacedân-ı divan-ı hümâyûndan Memiş Efendi ve Azmizâde kapu kethüdâsı Celil Ağa ve Anapa Seraskeri Battal Paşa kapu kethüdâsı ve Ani Ahmed Efendi ve nüzül emini Ahmed Efendi kullarının ordu-yı hümâyûnda hizmetlerinde buldukları vüzerâ-yı izâmdan rü'yet-i umûrları için birgün ikdâm-ı ordu-yı hümâyûna irsal olunmalarını tahrir ve tenbîh itmekle kâ'ime-i mezkûre ma'rûz-ı atabe-i ulyâ-yı şâhâneleri kılınmıştır. Mûmâileyhim bendelerine ordu-yu hümâyûna azimetleri tenbîh olunacağı ma'lûm-ı âli buyuruldukda emr ve ferman.

[Padişahın iradesi:] Kaimmakam Paşa

manlaşma ile birlikte devletin bütün müesseseleri yeniden gözden geçirilmesi sonucunda bir takım karmaşalar ortaya çıktı. Zamanla kazanılan tecrübeler sonucu Dersaadet'te evrak işi olan vezir rütbeli askerî yöneticilere de kapı kethüdası atanması doğal sürecin bir yansıması olarak öncelikle bir gelenek, sonra da bir kural haline geldi.

16 Eylül 1863 (2 Rebiülahir 1280)'te mülkî idaredeki kapı kethüdalığı düzenlenirken ordu kapı kethüdalıkları hakkında da "*ordu-yu hümmâyûnlar kapu kethüdâlıkları maddesinin dahi ba'dehu bu karara tevfiğiyle keyfiyeti başkaca 'arz ve iş'âr kılınacağı*"⁷⁵ demekle, askerî idaredeki kapı kethüdalığının yeniden düzenleneceği dile getirilmekteydi. Bu düzenlemeden birkaç ay sonra ordu kapı kethüdalıkları da düzenlenerek taşradaki her ordu müşirinin resmen müstakil olarak kapı kethüdasının olması bir kural olarak kabul edildi. Böylece askerî işlerin çoğunlukla Babıseraskeri ile ilgili olmasından dolayı Babıseraskeri'de müstakil kapı kethüdaları ve kapı çukadârları oluşturuldu⁷⁶. Ordu müşirlerinin kapı kethüdalıklarına verilen yeni usule göre müşirlerin maaşının % 5'i yani her bir müşirin maaşından 2 000 kuruş kapı kethüdalık için kesilmeye başlandı. Ayrıca 1863 yılında bütün kolorduların kapı kethüdalığı tek kişiye Hüsnü Beyefendi'ye ihale edildi⁷⁷.

1886 (h.1304) yılından itibaren ise salnamelerde artık ordu birimlerinin kapı kethüdalığı ve kapı kethüdası gösterilmemektedir. Büyük bir ihtimalle bu tarihte ordu kapı kethüdalığı kaldırılmış olsa gerektir⁷⁸. Bu durumun sebeplerinden biri posta, telgraf, telefon gibi iletişim araçlarının ve tren, araba gibi ulaşım vasıtalarının gelişmesiyle birlikte, yaygın olarak öncelikle askerî sahada kullanılmaya başlanmasından kaynaklansa gerektir.

4. Devlet Kapı Kethüdalığı

Bazı yabancı devletler⁷⁹ de belli dönemlerde Osmanlı topraklarında yaşa-

Kapı kethüdaları biran evvel irsal oluna. Cümlesine gönderesün". (BOA, HAT, nr.1386/54980, [1203]).

⁷⁵ BOA, İ.MMS., nr.27/1180, 21 Ra 1280 / 5 Eylül 1863.

⁷⁶ BOA, İ.DH., nr.34996, 2 R 1280 / 16 Eylül 1863; TV 1280b; Ahmed Lütfi Efendi 1999: 100; Pakalın 2004: 173.

⁷⁷ TV 1280b.

⁷⁸ Bkz. SDAO 1303: 422; SDAO 1304: 390.

⁷⁹ Batılı devletlerin İstanbul'da XV. yüzyıl ortalarından beri daimî elçileri bulunurdu. Çünkü padişahlar, Batılı devletlerin İstanbul'da daimî elçi bulundurmalarını bir saygı gereği sayarlardı. Osmanlı'nın ise Avrupa'da hiçbir temsilcisi yoktu ve XVIII. yüzyıldan itibaren Eflak voyvodalarının, tercümanların ve kapı kethüdalarının getirdiği bilgilerle yetiniyorlardı. Bunun yanı sıra Padişahlar gerektiği zaman yabancı ülkelere fevkalâde elçi göndermişlerdir. İlk defa III. Selim döneminde Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde ikamet elçilikleri açıldı. Ancak bu elçilik hareketleri uzun sürmedi. 1793-1821 yıllarında faaliyet gösteren ikamet elçilerinin Os-

yan tebaasının berat, izin vs. gibi resmî yazışmalarını takip etmek üzere Babiâli'de sürekli kapı kethüdası adlı görevliler bulundurmışlardır. Çeşitli zamanlarda İstanbul'da kapı kethüdası bulunan yabancı devletler şunlardır: İngiltere, Fransa, Rusya, Nemçe veya Avusturya⁸⁰, Macar, Nederlanda veya Felemenk (Hollanda), Venedik, Ceneviz, Prusya, Erdel, Lehistan, Kazak, Dubrovnik⁸¹. 1815'te Viyana Kongresi'nde diplomatik temsilciliklerle ilgili ilk esaslı düzenleme yapılmış, ardından 1818 Aix-la-Chapelle Protokolü ile yeni hükümler benimsenmiştir. Böylece sefaretlerdeki hiyerarşi şu şekilde tespit edilmiştir: Büyük elçi-orta elçi-mukim elçi-maslahatgüzar⁸². Bu kongrelerden önce yani uluslararası diplomasinin gelişmesi ve bütün ülkeler için standart bir uygulamaya gidilmesi aşamasında devlet kapı kethüdarları maslahatgüzar seviyesinde, elçilik teşkilatında yer almakla birlikte⁸³ zamanla kapı kethüdası tabiri terk edilmiş olmalı ki 1815'ten itibaren devlet kapı kethüdarlarına rastlanmamaktadır. Kısacası, bu görünüme bakılarak, Osmanlı Devleti, 1815 öncesinde bazı yabancı devletlerin başkentteki olağan bazı temsilcilerini, genel Osmanlı terminolojisine uygun olarak, kapı kethüdası olarak nitelendirmiştir denilebilir. Bunların yanısıra Osmanlı Devleti, gerekli hallerde İstanbul'daki elçilerin devlet nezdindeki işlerini takip etmek ve haberleşmeyi sağlamak üzere bir kapı ket-

---

manlı Devletine yanlış haberler göndermesinin farkına varılmasıyla II. Mahmud tarafından hepsi birden azledildi. Yabancı dil bilen Müslümanların yetiştirilmesinden sonra II. Mahmud 1834 yılında ikamet elçiliklerini yeniden kurdu ve bu elçilikler kesintisiz devam etti (Uzunçarşılı 1998: 274; İpşirli 1995: 9; Unat 1987: 14,19,20; Kuran 1988: 9-11, 64-65; Kuran 1988: 1005).

⁸⁰ Kapı kethüdalığı müessesesi içinde çok spesifik bir alan olan Avusturya kapı kethüdalığı için bkz. Bozkurt 2002: 245-259.

⁸¹ Uzunçarşılı 1998: 272 (Dipnot), 274. Rusya kapı kethüdası için bkz. BOA, C.DH., nr.13753, 3 R 1175/ 1 Kasım 1761; BOA, A.DVN.MHM., nr.4-A/100, 29 Z 1263/ 8 Aralık 1847; BOA, C.HR., nr.846, 14 B 1183/ 13 Kasım 1769 (Bu belgede Moskov kapı kethüdası olarak geçmektedir).

⁸² İpşirli 1995: 14.

⁸³ Ülkelerin Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin durumlarına göre kapı kethüdarları değişik statüler kazanabiliyordu. N. Bozkurt'a göre yabancı elçiler önceleri genelde balyos veya kapı kethüdası olarak adlandırılan elçileri tarafından temsil edilmekteyken sonraları büyük elçi, kapı kethüdası ismi altında orta elçi (küçük elçi) ve maslahatgüzar seviyesinde devletlerini temsil etme statüleri kazanmışlardır (Bozkurt, "Avusturya Kapı Kethüdalığı", s.245). Hammer'e göre bir asır boyunca kapı kâhyası denilen Hıristiyan devlet memurlarının adı 'maslahatgüzar'a değiştirilmiştir (Hammer 1992: 68-69). Uzunçarşılı'ya göre ise yabancı devletlerden bazıları, devlet merkezinde kapı kethüdası isimli aslında maslahatgüzar bulundurmışlardır (Uzunçarşılı 1998: 274). Arşiv belgelerinden tespit edildiği kadarıyla Avusturya devletinin kapı kethüdası, devleti tarafından orta elçiliğe getirilmişti (BOA, C.DH., nr.884, 14 Ş 1179/ 26 Ocak 1766). Nemçe Devleti'nin İstanbul'daki kapı kethüdarlarına devleti tarafından elçilik rütbesi verilmesiyle teşrifattaki konumu da yükselmekteydi (BOA, C.ML., nr.2088, 29 N 1179 / 11 Mart 1766). Bu örneklerden de görüldüğü üzere devlet kapı kethüdarları genelde maslahatgüzar seviyesinde görevlilerdi denilebilir.

hüdası da görevlendirirdi⁸⁴.

* * *

Bir de taşrada mülkî ve askerî yöneticilerin yanında yani taşrada bulunan kapı kethüdarları vardı⁸⁵.

Babîâli'de yukarıda bahsi geçen kapı kethüdarlarından başka, aynı adlı, muhızr ağanın emri altında, suçluların yakalanması ve cezalarının yürütülmesiyle görevlendirilen *baş kapı kâhyası* öncülüğünde altmış yeniçeriden oluşan bir kolluk gücü bulunmaktaydı⁸⁶. İncelenen kapı kethüdarlarıyla bu görevlilerin isimleri dışında hiçbir benzerliği yoktur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ne özgü olan kapı kethüdalığı müessesesi, merkezde sürekli işleri olan taşradaki vezir rütbeli devlet memurlarının veya taşra halkının ya da ülke dışından gelenlerin merkez dairelerinde işlem görmekte olan evrakın takip edilmesi ve bu kişilerle merkez dairelerinin iletişim içinde olması için kurulmuştur. Bu yüzden kapı kethüdarları vekil, müdir-i umur (işlerin idaresinden sorumlu adam), resmi temsilci olarak da anılırdı. Devamlı İstanbul'da ikamet eden kapı kethüdarları devlet tarafından resmen tanınıyor ve Babîâli, Babıseraskeri gibi dairelerin kalemlerindeki (bürolarındaki) evrak işlerinin onlar vasıtasıyla takip edilmesi isteniyordu. Kapı çukadarları da sıradan ve günlük evrakın merkez dairelerinde dolaştırılmaları esnasında, onlara yardım ederlerdi. Ancak farklı bir durumla karşılaşıldığında gerekli yerler uyarılarak yakınsız durum giderilir ve düzen korunurdu.

Osmanlı Devletinin merkez-dışarı iletişiminde kapı kethüdalığı htiyaca binaen tesis edildiğinden, devlet teşkilatının birçok alanında (mülkî, askerî, malî, adlî, dinî ve dış işleri alanları gibi) ve farklı dönemlerde bu kurum karşımıza çıkmaktadır. Bu cümleden olarak kapı kethüdalığı vasıtasıyla Osmanlı Devleti, teknolojinin ve ulaşım sisteminin gelişmediği bir dönemde, başkente uzak olan yerlerin dahi, merkez dairelerindeki işlerini hızlı bir şekilde yürütmüştür. Hat-

⁸⁴ İpşirli 1995: 12.

⁸⁵ "velhaletühazihî ekser vüzerâ me'mûriyetde olduklarından sancaklar kapu kethüdâları mağrifetleriyle idâre olunur cümle kapu kethüdâlarını çağırıp tenbîh edesin zulümkâr ve meçhûl'ül-ahvâl olanlara mütesellimlik ve voyvodalık virsünler eyü dikkat etsinler sonra kendilerini te'dib ederim" (BOA, HAT, 476/23342, Padişahın İradesi, 1237). Bu iradeden taşrada görev yapan kapı kethüdarları olduğu görülmektedir. Ancak buradaki kapı kethüdasından kasıt taşra yöneticilerin maiyetlerinde bulunan yani onların her türlü işlerinde vekili olan kethüdarlar olmalıdır.

⁸⁶ Pakalın 2004: 572-573; Kepecioğlu tarihsiz: 215; Özcan 2000: 226.

ta, diyebiliriz ki, Osmanlı Devleti teşkilat sistemine bu kurumu da yerleştirerek merkeziyetçiliğini güçlendirmiş, bürokratik bir devlet olduğunu pekiştirmiş ve imparatorluk ideolojisi gütmüştür.

Kapı kethüdalıklar ise yaklaşık altı yüz yıl yaşayan Osmanlı Devletinde zamanla değişikliklere uğramıştır. Bu çalışmada konu, ana olarak, Tanzimat döneminde (1839-1876) ele alınmakla birlikte konuyu pekiştiren önce ve sonraki uygulamalara da değinildi. Bu yüzden diyebiliriz ki: Mülkî idaredeki kapı kethüdarları vali, mutasarrıf ve kaymakamların kendi adlarına görevlendirdikleri memurlarken 1863'ten itibaren mülkî idare üniteleri adına görevlendirilerek ve önce sadaret bünyesinde sonra Dâhiliye Nezaretinde bir büroya sahip oldular. Böylece merkeze yarı bağımlı bir kurum olmaktan çıkıp tamamen devlete bağlandılar. 1908 yılına gelindiğinde ise tamamen kaldırıldılar. Patrikhane kapı kethüdalığı ile imtiyazlı eyaletlerin kapı kethüdalığı ise Osmanlı Devletinin sonuna kadar istek doğrultusunda devam etmiştir. Askerî idaredeki kapı kethüdarları ise bu alandaki çoğu işin seraskerlikte görülmesi ve teknolojik gelişmelerin öncelikle askeri teşkilatta uygulaması nedeniyle 1886 yılında kaldırılmış olmalıdır. Devlet kapı kethüdarları ise, 1815 yılında uluslar arası diplomasinin standartlaşması isim olarak kaldırılmış ve onlara maslahatgüzar denilmiştir. ©

KAYNAKLAR**A. Arşiv Kaynakları / Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

1. Babıâli Evrak Odası Sadaret Evrâkı:

Divan-ı Hümayun Kalemî Kataloğu (A.DVN.): nr.14/14, nr.120/31.

Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî Kataloğu (A.DVN.MHM.): nr.4-A/100.

Mektubi Kalemî Kataloğu (A.MKT.): nr.10/87, nr.159/29, nr.184/13.

Mektubi Mühimme Kalemî Kataloğu (A.MKT.MHM): nr.57/96, nr.277/96,
nr.201/78, nr.391/93, nr.477/20 ve Lefi, nr.633/13,

Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı Kataloğu (A.MKT.MVL): nr.121/48.

Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Kataloğu (A.MKT.NZD.): nr.112/120, nr.222/34,
nr.249/13, nr.337/52.

Mektubi Kalemî Umum Vilayet Kataloğu (A.MKT.UM): nr.1/236, nr.36/25, 103/59
ve Lefi, nr.490/100, nr.494/67, nr.509/58.

2. Cevdet Tasnifi: Adliye (C.ADL): nr.3645, nr.5202.

Dahiliye (C.DH.): nr.688, nr.846, nr.884, nr.1743, nr.3840, nr.5387, nr.6912, nr.10423,
nr.13753.

Hariciye (C.HR.): nr.846.

Maliye (C.ML.): nr.2088, nr.2884.

3. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MTV): nr.38/51.

4. Evkaf Defterleri (EV.d.): nr.16868.

5. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): nr.26/1256-A, nr.328/19017 B, nr.476/23342,
nr.477/23260-D, 641/31522-M, nr.674/32973, nr.761/35959, nr.1386/54980.

6. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT.): nr.20/11, nr.54/84, Lef 1-2,
nr.58/72, nr.100/5.

7. İrade Tasnifi:

Adliye ve Mezahib (İ.AZN.): nr.27/1315 R-09.

Dahiliye (İ.DH): nr.2300, nr.2935, nr.3277, Lef 4 ve Lef 5, nr.4849, nr.5522, nr.7760,
nr.10047, nr.14087, nr. 15590 ve Lefi, nr.18241 ve Lef 1-2, nr.18461, Lef 1,
nr.34996, nr.35060, nr.64804, nr.75835, nr.77771.

Dosya Usulü İrade (İ.DUİT): nr.58/761.

Hariciye (İ.HR): nr.132/6757.

Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): nr.16/698 ve Lef 2, nr.27/1180 ve bütün ekleri.

Eyâlât-ı Mümtaze Sisam İradeleri (İ.MTZ.SM.): nr.3/68.

Taltifat (İ.TAL.): nr.121/1315 Ca-083, nr.127/1315 Ş-54, nr.136/1315 Z-005.

8. Yıldız Tasnifi: Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ): nr.25/58, nr.46/13.

9. Zabtiye Nezareti (ZB): nr.603/46.

B. Gazete ve Süreli Yayınlar

Düstûr (1329), I, II. Tertip, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet.

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye (SDAO) 1268, Def'a: 6.

----- 1269, Def'a: 7.

----- 1321, 59. Sene.

----- 1322, 60. Sene.

Takvim-i Vekâyi (TV 1280a), Def'a: 714, 6 B 1280 / 17 Aralık 1863.

----- (TV 1280b), Def'a: 715, 13 R 1280.

----- (TV 1280c), Def'a: 721, 26 Ca 1280.

C. Araştırma ve İncelemeler

AHISKALI, Recep (2001), *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, TATAV yay., İstanbul.

Ahmed Lûtfî Efendi (1988), *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, X, Yay.Haz.: M. Münir Aktepe, TTK yay., Ankara.

Ahmet Lûtfî Efendi (1999), *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* 6-7-8, Yeni Harflere Aktaran: Yücel Demirel, YKY, İstanbul.

AKYILDIZ, Ali (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren yay., İstanbul.

AKYILDIZ, Ali (1998), "Hükûmet (Tanzimat Dönemi ve Sonrası)", *DİA*, XVIII, İstanbul, s.471-473.

BAYKAL, Bekir Sıtkı (2000), *Tarih Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

BELGE, Murat (2005), *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul.

BOZKURT, Nurgül (2002), "Avusturya Kapı Kethüdalığı (1700-1736)", *OTAM*, S.13, Ankara, s.245-259.

CANATAR, Mehmet (2002), , "Kethüdâ", *DİA*, XXV, Ankara, s.332-334.

CANATAR, Mehmet (2003), "Kâhya ve Kethüdâ Terimleri Üzerine", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildirileri I* (9-10 Mayıs 2002), İstanbul, s.181-199.

- ÇADIRCI, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 2. Baskı, TTK yay., Ankara.
- ÇORUHLU, Yaşar (2001), "Kapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, İstanbul, s.341-342.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1998), *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, (Yay.Haz.: Aydın Sami Güneyçal), 15. Baskı, Ankara.
- DOĞAN, Muzaffer (1995), *Sadaret Kethüdâlığı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DÜŞÜNMEZ, Döndü (2006), *Tanzimat Devri Osmanlı Mülki İdaresinde Kapı Kethüdâlığı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Emin Nihat (2003), *Müsameretname*, Çevrimyazı: Sabahattin Çağın-Fazıl Gökçek, Özgür yay., İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007), "Tanzimat Gramerine Göre Tanzimat Döneminin Dili", *Makaleler*, Yay.Haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ yay., Ankara, s.247-284.
- EROĞLU, Haldun (2002), "Teşkilat Tarihi Açısından Farklı Bir Uygulama: Haciblik", *Kafalı Armağanı*, Akçağ yay., Ankara, s.182-188.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin (1999), "Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargı'nın Bağımsızlığı", *Osmanlı*, VI, (Ed.Güler Eren), Ankara, s.453-469.
- Hammer Purgstall, [Baron Joseph Von] (1992), *Büyük Osmanlı Tarihi*, X, (Bu cildi Almanca aslı ile karşılaştırarak Fransızca'dan Vecdi Bürün tercüme etmiş, yayına Mümin Çevik ve Osman Demirtepe hazırlamıştır), Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- HASKAN, Nermi-Çelik Gülersoy (2000), *Bâb-ı Âlî*, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1964), "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Belleten*, XXVIII/109-112, Ankara, s.603-622.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1991), "Bâbîâli", *DİA*, 4, İstanbul, s.378-386.
- İPŞİRLİ, Mehmet (1995), "Elçi", *DİA*, XI, İstanbul, s.3-15
- KARAL, Enver Ziya (1999), *Osmanlı Tarihi*, V, TTK yay., Ankara.
- KARTALLOĞLU, Yavuz (2007), "Tanzimat Gramerinde Bazı Eklerin İmlası ve Dudak Uyumu ile İlgili Uyarılar", *Bilgi*, S.43, , s.85-106
- KENANOĞLU, M. Macit (2004), *Osmanlı Millet Sistemi*, Klasik yay., İstanbul.
- KEPECİOĞLU, Kâmil (Tarihsiz), *Tarih Lûgati: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Temel Terimleri Sözlüğü*, (Yay.Haz. Mustafa Everdi), 21. Yüzyıl yay., Ankara.

- KIRMIZI, Abdülhamit (1996), "19. yy. Osmanlı Bürokrasisinin Kozmopolit Yapısı ve Rum Devlet Adamları", *Türkiye Günlüğü*, S.46.
- KURAN, Ercüment, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, s.1003-1016.
- KURAN, Ercüment (1988), *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1998), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, 2. Baskı, İstanbul.
- MARDİN, Ebül'ulâ, "Kadı", *İA*, C.6, Eskişehir 1997, s.42-46.
- Mehmed Süreyya (1996a), *Sicill-i Osmanî*, III, Yay.Haz.: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul.
- Mehmed Süreyya (1996b), *Sicill-i Osmanî*, IV, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Yeni Yazıya Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi (2000), *Burhân-ı Katı*, Haz. Mürsel Öztürk- Derya Örs, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (1976), "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1 (Mart 1976), 95-107.
- ORTAYLI, İlber (1994), *İdare ve Hukuk Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (1999), "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, Ed. E. İhsanoğlu, Zaman Gazetesi yay., İstanbul, s.283-334.
- ORTAYLI, İlber (1999), "'Osmanlı' Kimliği", *Cogito (Osmanlı Özel Sayısı)*, S.19, Yapı Kredi Yayınları (YKY), s.77-85.
- ORTAYLI, İlber (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, TTK yay., Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2002), "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA*, XXIV, İstanbul, s.69-73
- ÖRENÇ, Ali Fuat (1995), *Yakın Dönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÖZCAN, Abdülkadir (Yay.Haz.) (2000), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 /1688-1704)*, TTK yay., Ankara 2000.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (2004), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay., İstanbul.
- PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.

- SERTOĞLU, Mithat (1986), *Osmanlı Tarih Lûgati*, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- SHAW, Stanford J. - Ezel Kural Shaw (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, (Çeviren: Mehmet Harmancı), 3. Baskı, E Yay., İstanbul.
- SIRMA, İhsan Süreyya (1980), "Sultan II. Abdülhamid'in Uzak-Doğu'ya Gönderdiği Ajana Dair", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi* (İstanbul, 6-9 Şubat 1978), İstanbul, s.323-325.
- Şemseddin Sami (2002), *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet 1317'deki Baskısından Tıpkı Basım, 12. Baskı, Çağrı Yay., İstanbul.
- TANERİ, Aydın (1996), "Hâcib", *DİA*, XIV, İstanbul, s.508-511.
- Türk Dil Kurumu (1998), *Türkçe Sözlük*, II, 9. Baskı, Ankara.
- UNAT, Faik Reşid (1987), *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Tamamlayıp Yayınlayan: Bekir Sıtkı Baykal), 2. Baskı, TTK yay., Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1998), *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara.
- YAMAN, Talât Mümtaz (1940), *Osmanlı Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999), "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Zaman Gazetesi yay., İstanbul, s.441-510.